Venäjä – suvereeni teokratia?

Maria Engström

Poliittista ortodoksisuutta voidaan lyhyesti kuvata kansallisen modernisaation strategiaksi, jonka aatepohjana on ortodoksisuus. Aihe on nykypäivän Venäjän kannalta keskeinen, vaikka kiistelty. Modernisaatio koskee kaikkia yhteiskunnan aloja, taloutta, tekniikkaa, kulttuuria ja politiikkaa, ja näissä kaikissa ortodoksinen kirkko on tärkeä toimija. Venäjällä käydään tällä hetkellä keskustelua siitä, pitäisikö koulujen opetusohjelmiin sisällyttää uskontotunnit, tulisiko vankiloissa ja armeijassa olla kirkkoja vai ei. Uskonnon politisoituminen ei ole ortodoksisen kirkon tukemaa, vaan sen taustalla vaikuttaa teologisesti ja filosofisesti valistunut intelligentsia ja joukko konservatiivisia järjestöjä ja ajatushautomoja.[1] Tällaisia ovat esimerkiksi Moskovan valtionyliopiston Konservatiivisen tutkimuksen keskus, joka on perustettu syksyllä 2008 ja jonka johtaja on Aleksandr Dugin; Dynaamisen konservatiivisuuden instituutti (perustettu huhtikuussa 2009, johtaja Vitali Averjanov); Filosofisen instituutin Bysanttilainen klubi Katekhon, sekä vuonna 2004 perustettu Venäjän tiedeakatemia, jonka puheenjohtaja on Arkadi Maler.

Konservatiivinen maailmankatsomus on hallinnut Venäjän yhteiskunnallista tilaa ja keskustelua viimeisen kymmenen vuoden ajan. Demokraattinen oppositio on kiinteässä yhteydessä 1990-luvun talousuudistuksiin, shokkiterapiaan ja Neuvostoliiton hajoamiseen, ja nykyisin se on miltei paitsiossa. Valtapuolue Yhtenäinen Venäjä on kehittymässä konservatiiviseen suuntaan ja sulattaa itseensä nekin konservatiivisen älymystön voimat, jotka vain muutama vuosi sitten asettuivat oppositioon Putiniin nähden. Marraskuussa 2009 XI puoluekokouksessa puolueen ohjelmaa muutettiin keskuslähtöisestä konservatiiviseksi, ja sen suuntaa luonnehditaan nyt konservatiiviseksi modernisoinniksi. Kirkon alati vahvempi läsnäolo venäläisessä politiikassa ja yhteiskunnassa on kuitenkin monitahoinen kysymys ja herättää kritiikkiä sekä länsiorientoituneiden liberaalien että ihmisoikeusjärjestöjen ja akateemisen maailman taholta, mutta myös itse uskovien parissa, sillä monien mielestä kirkon ainoa tehtävä on järjestää jumalanpalveluksia.

Mutta mitä itse asiassa on poliittinen ortodoksisuus? Ja kuka tämän opin on luonut?[2] Onko tämä venäläinen vastaus globalisaation uhkaan tai vaihtoehtoisesti poliittiselle islamille? Onko kyse uudesta käsitteestä vai Bysantin ajoilta peräisin olevan kirkon ja valtion suhteita säätelevän ortodoksisen sinfonian jälkiteollisesta versiosta? Onko poliittinen ortodoksisuus vain patriotismia valepuvussa? Tässä artikkelissani en pysty vastaamaan kaikkiin näihin kysymyksiin ja kuvaamaan poliittisen ortodoksisuuden ilmiötä kokonaisuudessaan, mutta tarjoan yhden esimerkin siitä, miten ortodoksinen perintö toimii tänään kuin teologisena pohjana Venäjän turvallisuuspolitiikalle. Käsittelen seuraavassa uutta valtiollista strategiaa, joka on muotoutumassa ja joka on saanut nimen ”Atomiortodoksisuus”.

Atomiortodoksisuus-käsitteen synty

Atomiortodoksisuuden käsite nousi yleiseen keskusteluun mediassa helmikuussa 2007 sen jälkeen, kun Putin oli lehdistötilaisuudessa pitänyt viimeisen puheensa presidenttinä. Tätä puhetta nimitetään Putinin poliittiseksi testamentiksi. Tilaisuuden lopussa reportteri pienestä Sarovin kaupungista esitti silloiselle presidentille kaksi kysymystä. Ensimmäinen koski ortodoksisuuden roolia tulevaisuudessa, toinen taas Venäjän strategiaa ydinasekysymyksessä. Putin vastasi:

> Nämä aiheet liittyvät läheisesti toisiinsa, koska Venäjän liittovaltion perinteinen tunnustus ja Venäjän ydinasekilpi ovat juuri ne tekijät, jotka vahvistavat valtiota ja luovat tarpeelliset edellytykset maan sisä- ja ulkopoliittiselle turvallisuudelle. Tästä voidaan tehdä selkeitä johtopäätöksiä sen suhteen, miten valtion pitäisi suhtautua ensiksi mainittuun ja toiseksi mainittuun nyt ja tulevaisuudessa. (PK Putina 2007.)

Putin sisällytti lausuntonsa avulla kirkon sisäpolitiikkaan ja samalla polemisoi maallistunutta käsitystä, jonka mukaan ortodoksisen kirkon asema yhteiskunnassa on toissijainen. Heti lehdistötilaisuuden jälkeisenä päivänä seurasivat reaktiot, jotka olivat konservatiivisissa tiedotusvälineissä positiivisia ja liberaaleissa negatiivisia. Jegor Holmogorov, uuskonservatiivisen liikkeen johtava teoreetikko, tiivisti Putinin viestin seuraavasti: ”Ortodoksisuuden säilyttämiseksi Venäjän pitäisi olla vahva ydinasevoima, ja pysyäkseen vahvana ydinasevoimana Venäjän täytyy olla ortodoksinen” (2007). Holmogorovin artikkeli, joka sai paljon palstatilaa, oli nimeltään ”Putinin atomiortodoksisuus”. Hänen analyysinsä mukaan Putinin puheesta ilmeni, että sotilaallisen vallan ja puolustuksen kehittäminen ei ole yksinomaan turvallisuuskysymys vaan myös henkinen kysymys. Se on Venäjän eskatologinen strategia. Holmogorov käyttää käsitettä hagiopolitiikka. Hagiopolitiikan roolista tulee hänen näkemyksensä mukaan yhtä tärkeä valtion suvereniteetin turvaamisessa kuin politiikasta ja puolustusvoimista. Kirkko tulee osallistumaan politiikkaan samalla tavalla kuin Bysantin aikana ja Venäjän keskiajalla.

Sarovin esimerkki

Atomiortodoksisuusdiskurssi rakennetaan ennen muuta metonyymisesti viittaamalla ortodoksisen metafysiikan ja atomifysiikan historialliseen yhteyteen ja maantieteelliseen läheisyyteen Muistettakoon, että Putinille tärkeän kysymyksen esittänyt reportteri oli Sarovista, joka on pieni kaupunki Nižni Novgorodin lähellä, noin 400 kilometriä Moskovasta etelään. Ortodoksien mielissä Sarov yhdistyy Pyhittäjä Serafim Sarovilaiseen (1754–1833), mutta laajemmissa ympyröissä kaupunki muistetaan Neuvostoliiton ydinaseohjelmasta.

Serafim kanonisoitiin jo vuonna 1903 ja on yksi kunnioitetuimmista ja rakastetuimmista venäläisistä pyhistä. Hänen oppinsa siitä, että elämän tarkoitus on Jumalan pyhän hengen lunastus, on vaikuttanut koko venäläiseen kulttuuriin ja näkyy muun muassa Tolstoin ja Dostojevskin teoksissa. Eräänä päivänä hänen seuraajansa Nikolai Motovilov sai nähdä Serafimin jumalallisen valon loisteessa:

> Vastasin silloin, etten voi katsoa hänen kasvoihinsa, sillä oli aivan kuin salamat olisivat lyöneet hänen silmistään… ”Sinun kasvosi ovat kirkkaammat kuin aurinko, ja silmiini koskee”… Oli aivan kuin sokaiseva valo olisi levinnyt metrien etäisyydelle ympäristöön valaisten lumen metsäaukiolla kimmeltäväksi ja kirkastaen myös lumihiutaleet, jotka leijuivat vanhuksen ja itseni ylle. (Beseda 2004.)

Bolševikit sulkivat vuonna 1927 Uspenskin luostarin, jossa Pyhittäjä Serafim oli elänyt. Pian sodan ja amerikkalaisten joukkojen Japaninpommitusten jälkeen alettiin 1946 Sarovissa rakentaa keskusta neuvostoliittolaisen atomipommin kehittämiseksi. Keskus sai nimen Neuvostoliiton tiedeakatemian Rakennustoi-

misto KB-11. Useimmat kirkot purettiin, ja jäljelle jääneet rakennukset muutettiin keskuksen tarpeisiin. Kaupunkikin nimettiin uudestaan Arzamas16:ksi, ja se katosi kaikilta kartoilta. Tässä keskuksessa kehitettiin Neuvostoliiton ensimmäinen atomipommi nimeltä RDS-1, jota testattiin 1949, ja pian sen jälkeen ensimmäinen vetypommi.[3] Vuonna 1990 kirkko palasi kaupunkiin, ja sitä seuranneena kymmenenä vuotena jäljelle jääneet kirkkorakennukset palautettiin kirkolle. Vuonna 1995 kaupunki sai takaisin entisen nimensä Sarov, ja vuodesta 2007 lähtien tuli Pyhittäjä Serafimista venäläisten atomitutkijoiden suojeluspyhimys. Nyttemmin Serafim on julistettu myös korkean teknologian ja energiasektorin tutkijoiden suojelijaksi (ks. Duhovnyje 2010). Sarovin kaupunki yhdistää siis historiansa kautta sekä ydinreaktion että jumalallisen valon, atomifysiikan ja jumalallisen energian. Yhtäältä Pyhä Venäjä -ilmiön ja Pyhittäjä Serafimin edustaman hesykasmin sekä toisaalta innovatiivisen korkean teknologian kehityksen – mitä Venäjä tarvitsee selvitäkseen globalisaatiosta suvereenina valtiona – synteesi on sekä kirkon että konservatiivisten piirien edistämä asia.

Pyhimysnimi Serafim, joka merkitsee tulista, tulkitaan tänään atomienergian symboliksi. Ja keskusta ympäröinyt salamyhkäisyys sekä kaupungin eristyneisyys rinnastetaan modernin aikakauden vastineeksi luostarielämälle. Paljon on keskusteltu siitä, miksi Stalin päätti perustaa tutkimuskeskuksen juuri Saroviin. Hakematta tulevat mieleen akatistoksen sanat Pyhittäjä Serafimille: ”Olet Venäjän kilpi ja suoja”, jotka on helppo yhdistää myös atomiortodoksisuusdiskurssiin (ks. Sladkov 2010).

Putin ei ollut ensimmäinen eikä viimeinen, joka korosti ortodoksisuuden, ydinaseiden ja suvereniteetin läheistä yhteyttä. Vuonna 2006 juhlittiin Uspenskin luostarin perustamisen 300-vuotisjuhlaa sekä ydintutkimusinstituutin perustamisen 60-vuotisjuhlaa samassa luostarissa. Kirkko ei ollut koskaan aiemmin juhlinut ydinteollisuuden syntymäpäivää Moskovan Vapahtajan kirkossa pidettiin jumalanpalvelus ja konsertti. Nižni Novgorodin metropoliitta Nikolai kommentoi kirkon atomikilven juhlintaa sanoen, että kenties juuri Pyhittäjä Serafimin rukoukset auttoivat luomaan aseita Venäjän puolustamiseksi (Jadernoje 2006). Tämän tulkinnan mukaan on Jumalan viisautta, että ydinase kehitettiin juuri Sarovin luostarissa, ja ydinaseohjelmasta muodostuu yhteys jumalallisen ja maallisen, Venäjää ja ihmiskuntaa suojaavan kilven välille.

Myös patriarkka Kirillin puheessa Nižni Novgorodin nuorille syyskuussa 2009 näkyy yhteys ydinaseen ja ortodoksien Serafimin opetuksista Pyhästä Hengestä saamien henkisten aseiden välillä. Kirillin mukaan se, että valtiollinen ydinasekeskus perustettiin juuri Saroviin Pyhittäjä Serafimin suojelukseen, oli Jumalan johdatusta, joka muuttaa ihmisten pahat teot (kuten luostarin sulkemisen) hyviksi (Patriarh Kirill 2009). Patriarkan mukaan ydinaseiden säilyttäminen on välttämätöntä suojaksi ja kilveksi, taistelemiseksi syntiä vastaan ja suvereniteetin säilyttämiseksi:

> Nykyisin Sarovissa kehitetyt aseet ovat hillitsevä tekijä. Meidän on pyrittävä kohti maailmaa ilman aseita, mutta tavalla, joka (…) antaa meille mahdollisuuden säilyttää suvereenin asemamme valtiona… Niin kauan kuin on olemassa syntiä, niin kauan sitä vastaan täytyy taistella myös tällaisin keinoin. (Patriarhija 2009.)

Uudessa atomiortodoksiadiskurssissa ei ole sijaa kärsimykselle ja vaaroille, jotka aikaisemmin on yhdistetty atomivoimaan ja neuvostoajan ydinaseohjelmaan. Tarkoitan tässä vuoden 1986 Tšernobylin tragediaa, joka hallitsi kirkon ja ydinfysiikan välisiä suhteita 1990-luvulla.

Katekhon-käsitteen juuret

On mielenkiintoista verrata Tšernobyl-diskurssin apokalyptista yleisilmettä atomiortodoksisuusdiskurssiin. Tšernobylin onnettomuus tulkittiin perestroikan aikana maailmanlopun alkuna ja 1990-luvulla puolestaan symbolina Neuvostoliiton tappiolle kolmannessa (kylmässä) maail-

Tšernobylin Vapahtaja.

Tšernobylin Jumalanäiti.

mansodassa. Atomiortodoksisuuskonsepti hakee revanssia, sen eskatologinen taso on toisenlainen kuin Tšernobyl-diskurssissa. Voidaan todeta, että Putin ja Kirill käyttävät puheissaan samankaltaisia ilmaisuja: kilpi, suojelija, este. Presidentti ja patriarkka piirtävät selkeän yhtäläisyysmerkin niiden kahden kilven välille, joiden tehtävä on auttaa Venäjää säilymään suurvaltana ja kestää mahdolliset hyökkäykset (sekä ideologiset että sotilaalliset). Ortodoksiteorioiden ja ydinaseiden käytännön yllättävän liiton perustana on siis se, että ne molemmat tulkitaan kilpenä syntiä, kaaosta, hajaannusta ja lopulta Antikristusta vastaan.

Joukko jälkineuvostolaisia konservatiivisia ajattelijoita, esimerkiksi Jegor Holmogorov, Aleksandr Prohanov ja Aleksandr Dugin, käyttävät varsin tuntematonta käsitettä *Katekhon* kuvaamaan atomiortodoksisuuden kaltaista henkisen ja sotilaallisen puolustuksen synteesiä. Käsite on läntisessä kontekstissa tunnetuin saksalaisen oikeusfilosofin, Carl Schmittin tulkinnasta teoksessaan *The Nomos of the Earth* (1950) ja joukossa aiempia teoksia (ks. Hell 2009).

Katekhon merkitsee kreikaksi estettä, jotakin joka estää Antikristusta voittamasta. Kristillinen katekhon-oppi perustuu profeetta Danielin kirjaan neljästä kuningaskunnasta. Kristilliset mystikot ovat tulkinneet katekhonia eri tavoin, esimerkiksi Kristuksena tai yhtenä Jumalan nimistä. He perustavat tulkintansa apokalyptiseen katkelmaan Paavalin toisesta kirjeestä Tessalonikalaisille, jossa katekhon todellakin on henkilö:

> Te tiedätte, mikä häntä vielä pidättää, niin että hän ilmestyy vasta kun hänen hetkensä koittaa. Vääryyden salainen vaikutus on jo olemassa. Sen, joka sitä on vielä pidättämässä, on vain ensin poistuttava tieltä.

Katekhon on keskeinen käsite Schmittin poliittisessa teologiassa, se on perusta hänen Valtionsa metafyysiselle legitimoinnille. Myös eurooppalaiset ja venäläiset uuskonservatiiviset ajattelijat lainasivat käsitteen juuri Schmittiltä perustellakseen omat visionsa uudesta, pyhästä imperiumista (ks. Dugin 2003, Prohanov 2007, Holmogorov 2005).

Bysanttilais-roomalainen ajatus katekhonista sisäisenä järjestyksenä ja rakenteena muuntui Venäjällä jo 1800-luvulla ajatukseksi katekhonista suojana ulkoista vihollista vastaan. Venäläistä imperiumia ei pidetty jäsentyneenä kosmoksena, joka pitää kaaoksen *oikoumenen* (ekumenian) ulkopuolella vaan sotilasvaltana, joka torjuu vihollisen, joka puolestaan haluaa raivata Venäjän tieltään juuri siksi, että Venäjä on ortodoksinen imperiumi ja katekhon. Siksi kaikki sodat saavat Venäjällä pyhän ja sakraalin epiteettejä. Atomiortodoksisuus voidaankin tulkita diakronisessa perspektiivissä uutena postmodernina versiona perinteisestä ”kilpidiskurssista”, joka on vuorostaan venäläisen kulttuurin toistuva topos. Kuva Venäjästä kilpenä, joka suojelee koko maailmaa Antikristukselta, nousee toistuvasti esiin Gavrila Deržavinin, Aleksandr Puškinin, Fjodor Tjuttševin ja Aleksandr Blokin runoista.

Atomiortodoksisuus ja oikeistoradikalismi

Milloin käsitettä atomiortodoksisuus sitten käytettiin ensimmäisen kerran? Vastakohtainen synteesi ydinaseen ja kristinuskon välillä muodostui jo ennen 2000-lukua eikä suinkaan kirkon tai valtiovallan piirissä vaan oikeistoradikaalien ja kansallismielisten liikkeiden parissa 1990-luvulla. Ultramodernin teknologian ja johonkin perinteeseen (joko kristillisen tunnustuksen, islamin tai juutalaisuuden tai vaihtoehtoisesti keksityn menneen maailman) perustuvan, arkaaisen maailmankuvan yhdistäminen on tyypillistä Venäjän ja Euroopan oikeistoradikaaleille liikkeille sekä monille nuoriso- ja alakulttuureille, joissa fantasiakirjallisuus, futurologia ja *black metal* ovat keskeisessä asemassa.

Atomiortodoksisuuden käsitteen takana on kaksi henkilöä: kirjailija ja futurologi Maksim Kalašnikov (s. 1966, oikealta nimeltään Vladimir Kutšerenko) ja taiteilija Aleksei Beljajev-Gintovt (s. 1965).

Neuvostoliiton sotilasteknologiaa käsittelevässä teoksessaan vuodelta 1998 Kalašnikov totesi:

> Imperiumimme ortodoksista ydintä on vahvistettava… Meidän tulee elvyttää (…) palava ja erittäin intensiivinen sotilaallinen ja imperiaalinen orto-

Aleksei Beljajev-Gintovt: Apollon.

doksisuus. Sitä voidaan kutsua ydinaseortodoksisuudeksi. Pitää yhdistää usko ja risteilijäohjukset sekä sisäänrakennetut tutkat, yhdistää ydinasekeskus Arzamas 16 Sarovin Pyhään Serafimiin.

Taiteilija Aleksei Gintovt on kytkeytynyt puolipoliittiseen oikeistolaiseen Uuseuraasialaisuusliikkeeseen, jota johtaa ristiriitoja herättänyt filosofi Aleksandr Dugin. Vuosina 1999–2003 Gintovt ja muutama muu taiteilija järjestivät kiertonäyttelyn nimeltä *Novonovosibirsk*, joka visualisoi uuden Imperiumin pääkaupungin. Pääkaupungin tuli sijaita lähempänä pohjoisnapaa, Euraasian geometrisessa keskiössä, jossain Objoen varrella. Se rakennetaan tyhjyyden keskelle ja ensimmäiseksi pystytetään jättiläismäisiä titaanisia monumentteja: Apollo, jolla on raketteja nuolikotelossaan, kirveen muotoinen pilvenpiirtäjä, valtava voimala. Korkean teknologian ja klassismin, ydinaseen ja antiikin, yhdistäminen onkin Gintovtin taiteessa kouriintuntuvaa.

Samaan näyttelyyn kuului taulu nimeltä *Atomiortodoksisuus*, jossa on ydinsukellusvene, jonka kaikuluotain on ristin muotoinen. Gintovtin ja Kalašnikovin atomiortodoksisuus onkin läpeensä maskuliinista ja teknokraattista diskurssia. Anonyymi, yhteinen tahtotila, itsensä uhraaminen ja vahva usko yhdistävät armeijaa, tutkijoita ja munkkeja ja mobilisoivat henkiseen ja sotilaalliseen puolustukseen.

Venäjää äidinkielenään puhuvien on vaikeaa olla huomaamatta atomiortodoksisuuskäsitteeseen sisältyvää ironiaa (ven. *atomnoje pravoslavije*). Sanaa *atom* käytetään (etenkin nuorison) puhekielessä synonyyminä adjektiiveille kova, jännittävä, voimakas ja keskittynyt. Vaikka konteksti on vakava, voi katsoja välillä pohtia, eikö atomiortodoksisuudessa itse asiassa ole kyse (ainakin konseptin kehittäjien mielestä) postmodernista leikistä, tavallaan lapsellisesta yrityksestä pelotella ja huvittaa samalla kertaa.

Maksim Kalašnikov ja Aleksei Gintovt, jotka olivat kuuluisia suppeissa oikeistoradikaalipiireissä jo kauan sitten, ovat nousseet rytinällä laajemman yleisön tietoisuuteen muutaman viime vuoden aikana. Gintovtille myönnettiin joulukuussa 2008 arvostettu Kandinski-palkinto, ja Kalašnikovin Venäjän tulevaisuutta käsitellyttä kirjettä presidentti Medvedeville käsiteltiin laajasti mediassa syksyllä 2009. Atomiorto-

Aleksei Beljajev-Gintovt: Atomiortodoksisuus.

doksisuuden historia onkin varsin oireellinen ja osoittaa sen, miten radikaalit konservatiiviset ajatukset assimiloituvat ja leviävät tämän päivän Venäjällä, ja kuinka marginaalit puolipoliittiset liikkeet voivat vaikuttaa valtion ideologiaan.

Postsekulaari yhteiskunta

Miten tätä konservatiivista renessanssia ja poliittisen ortodoksisuuden menestystä on sitten tulkittava? Onko Venäjä matkalla suvereenista demokratiasta kohti suvereenia teokratiaa? En pidä atomiortodoksisuutta nykymuodossaan esimerkkinä ortodoksisesta fundamentalismista, vaan tulkitsen sitä sen sijaan askeleena kohti *postsekulaaria yhteiskuntaa*, jollaisia Jürgen Habermasin mukaan on muodostumassa eri puolille maailmaa.[4]

Tulevaisuus näyttää, onko Venäjä todellakin matkalla kohti teokraattista ydinasevaltiota, kuten monet pelkäävät, vai tarjoaako atomiortodoksisuusdiskurssi vain kätevän välineen valtapuolueen propagandalle konservatiivisen modernisaation puolesta. Näyttää siltä, että tällä hetkellä atomiortodoksisuusdiskurssi houkuttelee ja mobilisoi nuorisoa, yhdistää teknokraatit ja runoilijat, uudistaa valtiota ja kirkkoa ja vie Venäjän askeleen lähemmäksi uutta postsekulaaria yhteiskuntaa.

Ruotsin kielestä suomentanut Hanna Ruutu.

Viitteet

1 Kuten metropoliitta Kirill (Gudnjajev) totesi: ”En tiedä, mitä ’poliittinen ortodoksisuus’ on” (ks. Russkaja linija 2008). Arkkimandriitta Kirill (Govorun) taas muotoili kysymyksen seuraavasti: ”Poliittinen ortodoksisuus on ’poliittisen islamin’ heijastusta kristillisiin piireihin (Russkaja linija 2008 b). Ks. myös Moskva (2010) ja Agafonov 2005.

2 Ks. esim. Verhovski 2003, Mitrofanova 2004, Politicization 2005, Mitrofanova 2006, Maler 2007, Maler 2009.

3 Lisää tästä *Tsar-Bombaksi* kutsutusta pommista ks. Fefelov 2009.

4 Habermas loi käsitteen *postsekulaari yhteiskunta* kuuluisassa New Yorkin 9/11 –tragediaa käsittelevässä puheessaan lokakuussa 2001 Frankfurtin Paavalinkirkossa. Hän kehitteli käsitettä eteenpäin keskustelussaan uskonnon roolista nykyajan demokraattisessa yhteiskunnassa nykyisen paavin Joseph Ratzingerin kanssa. (Ks. Jonsson 2009.)

Lähteet

Agafonov, Ilja (2005), Polititšeskoje pravoslavije – borba ne za vlast, a za obštšestvo. – *Pravaja.Ru*. 01.08.2005. http://www.pravaya.ru/word/16/4266.

Beseda (2004) = Beseda prepodobnogo Serafima s Nikolajem Aleksandrovitšem Motovilovym. – *Pravoslavije i mir*. 25.7.2004. http://www.pravmir.ru/article_88.html

Dugin, Aleksandr (2003), *Filosofija politiki*. Moskva.

Duhovnyje (2010) = Duhovnyje pokroviteli. – *Muzei atomnoi energetiki*. ://museum.rosenergoatom.ru/rus/mental-protectors/index.wbp

Fefelov, Andrei (2009), Skazanije o Tsar-Bombe. – *Zavtra* 47:835. 18.11.2009. http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/09/835/81.html

Hell, Julia (2009), *Katechon*: Carl Schmitt’s Imperial Theology and the Ruins of the Future. – *The*

Germanic Review. http://www.lsa.umich.edu/UMICH/german/Home/Events/GRSchmitt1.pdf.

Holmogorov, Jegor (2005), *Russki projekt: restavratsija buduštšego.* Moskva.

Holmogorov, Jegor (2007), Putin i atomnoje Pravoslavije. – *Pravaja.ru.* 2.2.2007. http://www.pravaya.ru/look/10829

Jadernoje (2006) = Jadernoje pravoslavije. – *Zavtra.ru.* http://www.zavtra.ru/cgi//veil//data/zavtra/03/507/65.html

Jonsson, Ulf (2009), *Habermas, påven och tron. Jürgen Habermas och Joseph Ratzinger om religion och sanning i ett postsekulärt samhälle.* Skellefteå: Artos.

Maler, Arkadi (2007), Polititšeskoje pravoslavije protiv ”staryh pravyh”. http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Politicheskoe-Pravoslavie-protiv-staryh-pravyh

Maler, Arkadi (2009), Ponjatije Polititšeskogo pravoslavija. http://www.katehon.ru/html/top/idea/poniatie_politicheskogo_pravoslavia.htm

Mitrofanova, Anastasija (2004), *Politizatsija ”pravoslavnogo mira”*.Moskva: Nauka.

Mitrofanova, Anastasija (2006), Polititšeskoje pravoslavije: kak sozdaetsja novyi natsionalnyi projekt. – *Polititšeski žurnal*96, 16.1.2006. http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&issue=139&tek=4861&dirid=156

Moskva (2010) = Polititšeskoje pravoslavije ili ”Ne vstavaite ljudi russkije”. – *Moskva – III Rim.* .01.2010. http://3rm.info/1442-politicheskoe-pravoslavie-ili-ne-vstavajte-lyudi.html

Patriarh Kirill (2009) = Patriarh Kirill govoril o fizzarjadke i jadernom oružii. – *Regions.ru*. 14.9.2009. http://www.regions.ru/news/2238659/

Patriarhija (2009) = Vstretša Svjateišego Patriarha Kirilla s nižegorodskoi molodežju. Otvety na voprosy. – *Russkaja pravoslavnaja tserkov. Ofitsialnyi sait Moskovskogo Patriarhata.*12.09.2009. http://www.patriarchia.ru/db/text/739341.html

PK Putina (2007) = Press-konferentsija Vladimira Putina dlja rossijskih i inostrannyh žurnalistov. http://www.admhmao.ru/narod_vl/presid/01_02_07.htm

Politicization (2005) = *The Politicization of Russian Orthodoxy: Actors and Ideas*. Ed. William C. Gay, Anastasia V. Mitrofanova & Andreas Umland. (Soviet and Post-Soviet Politics and Society, 13.)

Prohanov, Aleksandr (2007), *Pjataja imperija*. Sankt-Peterburg.

Russkaja linija (2008a) = *Russkaja linija.*25.02.2008. http://rusk.ru/fsvod.php?date=2008-02-25

Russkaja linija (2008b) = *Russkaja linija.* 17.12.2008. http://www.rusk.ru/news_rl/2008/12/17/arhimandrit_kirill_govorun_politicheskoe_pravoslavie_-_e_to_otrazhenie_v_hristianskoj_srede_politicheskogo_islama/

Sladkov, Dmitri (2010), Batjuška Serafim – odin iz velikih podvižnikov Tserkvi. – *Ofitsialnyi sait Blagotvoritelnogo Fonda Prepodobnogo Serafima Sarovskogo*. 15.01.2010. http://www.bfss.ru/press/?idnews=250

Verhovski, Aleksandr (2003), *Polititšeskoje pravoslavije: russkije pravoslavnyje natsionalisty i fundamentalisty, 1995–2001 gg.* Moskva: Tsentr ”SOVA”.